

źródła monastyczne

55

źródła monastyczne

55

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

średniowiecze

7

Redaktor naukowy podserii: Michał Tomasz Gronowski OSB

POLEMIKA
KLUNIACKO-
-CYSTERSKA
Z XII WIEKU

BERNARD Z CLAIRVAUX
APOLOGIA DO OPATA WILHELMA
Z SAINT-THIERRY

PIOTR CZCIGODNY
LIST 28 DO BERNARDA Z CLAIRVAUX

HUGON Z AMIENS, APOLOGIA

TRAKTAT PEWNEGO OPATA

MNICH IDUNG
DYSPUTA DWÓCH MNICHÓW

Przekład:

ELWIRA BUSZEWICZ

Redakcja naukowa i wstęp:

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Redakcja tomu:

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

Recenzenci:

MAREK DERWICH

KRZYSZTOF OŻÓG

Korekta:

AGNIESZKA NIEĆ

Skład i łamanie:

JAN NIEĆ

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Publikacja dofinansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 154/2010, Tyniec, dnia 6.08.2010

† BERNARD SAWICKI OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2010

ISBN 978-83-7354-358-4

ISSN 1230-6711

© Copyright for Polish edition by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37

30–398 Kraków

tel. +48 (12) 688-52-90

tel./fax: +48 (12) 688-52-95

e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl

zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW.....	9
WSTĘP	
STARE IDEAŁY, NOWE CZASY... CLUNY I CÎTEAUX	
W XII WIEKU. Z DZIEJÓW PEWNEJ KONTROWERSJI	13
Melancholia tradycji.....	13
Świat, który się zmienia. Cluny i „nowy” monastycyzm.....	17
Cystersi – „nowy klasztor”, nowa gorliwość.....	23
Cluny wobec kryzysu i przemian pierwszej połowy XII wieku....	26
Dziedzictwo świętego Hugona.....	26
Pons z Melgueil	30
Cluny III – <i>maior ecclesia Cluniacensis</i>	32
Bohaterowie oraz ich dzieła.....	35
Bernard z Clairvaux i list do Roberta z Châtillon	35
Bernard z Clairvaux i Wilhelm z Saint-Thierry	37
Piotr Czcigodny i list 28	40
Hugon z Amiens i jego „odpowieź” cystersom	42
Traktat pewnego opata.....	44
Idung z Prüfening i jego <i>Dysputa</i>	45
Reformy Piotra Czcigodnego	49
Mateusz z Albano i kapituła opatów w Reims (1131).....	50
Statuty Piotra Czcigodnego.....	54
<i>Żywoty</i> „reformowane” i <i>De Miraculis</i>	58
Metoda obrony kluniatów.....	61
Ku pojednaniu	64
Gdy minął czas adwersarzy... ..	66
Język i zagadnienia literackie (<i>E. Buszewicz</i>)	68
Uwagi do obecnego wydania.....	76
BIBLIOGRAFIA.....	79
Wydania krytyczne tekstów polemiki	79
Pozostałe źródła (wykorzystane we wstępie i komentarzu)	81
Literatura	85

Święty Bernard z Clairvaux

APOLOGIA DO OPATA WILHELMA	105
Przeciwko ubliżającym	119
Przeciwko zbytkom	128
O biesiadowaniu	132
O picciu	133
O tych, którzy przyzwyczaili się odpoczywać w domu chorych, choć nie wyglądają na chorych.....	134
O zbytku i przepychu w odzieniu.....	136
O niedbałości przełożonych	139
O przepychu konnych orszaków.....	140
O malowidłach i rzeźbach, złocie i srebrze w klasztorach	141
O mnichach z innych zakonów i klasztorów przychodzących do nas, a potem nieodchodzących.....	148

Piotr Czcigodny z Cluny

LIST 28. DO OJCA BERNARDA, OPATA Z CLAIRVAUX	151
---	-----

Hugon z Amiens

APOLOGIA	247
TRAKTAT PEWNEGO OPATA	323

Idung

DYSPUTA DWÓCH MNICHÓW	347
[Przedmowa]	347
[Część pierwsza]	298
[Część druga]	400
[Część trzecia]	453

INDEKS ODESŁAŃ I ALUZJI BIBLIJNYCH	511
---	-----

INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH	521
---	-----

INDEKS RZECZOWY	535
------------------------------	-----

*1100 lat temu
założono opactwo w Cluny*

Na poprzedniej stronie:
Zwornik sklepienia piątego przęsła narteksu bazyliki Cluny III
(1. poł. XII w.), z przedstawieniem Baranka Paschalnego;
w otoku inskrypcja:

+IN CELO MAGNUS HIC PARVUS SCULPOR AGNUS

(Tu mnie Barankiem wyrzeźbiono małym,
W niebie zaś jestem wielkim i wspaniałym).

przekł. Elwira Buszewicz

WYKAZ SKRÓTÓW

Acta Sanctorum	Acta Sanctorum, I–LXIII, ed. J. BOLLANDUS [i in.], Paris, Bruxelles 1863–1940.
ABoll	„Analecta Bollandiana”, Bruxelles 1882–
BERNARDI <i>Ordo Cluniacensis</i>	<i>BERNARDI Ordo Cluniacensis</i> , [w:] <i>Vetus disciplina monastica</i> , cura et studio M. HERRGOTT (...) denuo ed. cur. P. ENGELBERT, Siegburg 1999, s. 134–364.
BHL	<i>Bibliotheca Hagiografica Latina antiquae et mediae aetatis</i> , Bruxelles 1898–1901.
BiblClun	<i>Bibliotheca Cluniacensis</i> (...), collegerunt M. MARRIER et A. QUERCETANUS TURON., Paris 1614 (przedr. Mâcon 1915).
BiblClun Notae	<i>Bibliotheca Cluniacensis</i> (...), collegerunt M. MARRIER et A. QUERCETANUS TURON., Paris 1614 (przedr. Mâcon 1915), tamże.
BulClun	<i>Bullarium sacri ordinis Cluniacensis</i> , Lyon 1680.
CCL	Corpus Christianorum. Series Latina, I–, Turnholti 1953–
CCCM	Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, I–, Turnholti 1966–
CCM	Corpus Consuetudinum Monasticarum, I–, Siegburg 1963–
CONSTABLE, <i>The Letters</i> , I	<i>The Letters of Peter the Venerable</i> , ed. with an introd. and notes by G. CONSTABLE, vol. I, Cambridge Mass. 1967, edycja listów (Harvard Historical Studies, 78).
CONSTABLE, <i>The Letters</i> , II	<i>The Letters of Peter the Venerable</i> , ed. with an introd. and notes by G. CONSTABLE, vol. II, Cambridge Mass. 1967, komentarz do listów (Harvard Historical Studies, 78).
CPL	E. DEKKERS, AE. GAAR, <i>Clavis Patrum Latinorum</i> , Turnhout 1995 ³ .
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, I–, Wien 1866–
<i>Ep.</i>	<i>Epistola, epistolae</i> – listy.

- GRZEGORZ, *Dialogi*   Św. GRZEGORZ WIELKI, *Dialogi*, [w:] ŻrMon 23, s. 137–201.
- GRZEGORZ, *Listy 1–4*   Św. GRZEGORZ WIELKI, *Listy*, t. 1–4, przekł. i oprac. J. CZUJ, Warszawa 1954–1955.
- HIERONIM, *Listy 1–3*   Św. HIERONIM, *Listy*, 1–3, przekł. J. CZUJ, Warszawa 1952–1954.
- JL   *Regesta pontificum Romanorum*, ed. P. JAFFÉ, S. LÖWENFELD, Leipzig 1885–1888.
- MANSI   J. D. MANSI i in., *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, I–LIII, Paris–Leipzig 1901–1905, Paris 1907–1913, Leipzig 1923–1927.
- MGH   Monumenta Germaniae Historica, Hannover–Leipzig–Berlin 1826–
- MGH SS   *Scriptores, in folio.*
- MGH SS rer. Merov.   *Scriptores rerum Merovingicarum.*
- MGH Auct. ant.   *Auctores antiquissimi.*
- MGH SS rer. Germ.   *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi.*
- MGH Berife
d. dt. Keiserzeit   *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit.*
- OdSB   *Opere di san Bernardo*, a cura di F. GASTALDELLI, Milano 1984–
- OdSB I   *Trattati*, Milano 1984.
- OdSB VI/1–2   *Lettere*, Milano 1986.
- PL   Patrologiae cursus completes. Series latina, t. 1–217, ed. J.-P. MIGNE, Paris 1844–1904.
- POK   Pisma Ojców Kościoła, Poznań 1924–
- PSP   Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- RBén   „Revue Bénédictine”, Maredsous 1884/1885–
- RegBen   Św. BENEDYKT z NURSJI, *Reguła*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, Kraków 2010⁵.
- RMab   „Revue Mabillon. Archives de la France monastique”, Ligugé 1905–
- SChr   Sources Chrétiennes, éd. H. DE LUBAC, J. DANIÉLOU [et al.], Paris 1941–

- Statuta Petri Venerabilis*   *Statuta Petri Venerabilis abbatis Cluniacensis IX (1146/1147)*, ed. G. CONSTABLE, [w:] *Consuetudines Benedictinae Variarum (Saec. XI–XIV Saec.)*, CCM VI, 1975, s. 19–106.
- StMon   „*Studia Monastica. Commentarium ad rem monasticam historice investigandam*”, Abadia de Montserrat (Barcelona) 1959–
- ŹrMon   Źródła Monastyczne, Kraków-Tyniec 1993–
- ŹrMon 3   *Wczesne reguły monastyczne z Galii*, przekł. K. BIELAWSKI, wstęp J. PIŁAT, oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, 1994.
- ŹrMon 4   *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 1. *Gerontikon. Księga Starców*, przekł. M. BORKOWSKA, wstęp E. MAKOWSKA, E. WIPSYCKA, ks. M. STAROWIEYSKI, red. M. STAROWIEYSKI, 2007³.
- ŹrMon 6   ŚW. BAZYLI WIELKI, *Pisma ascetyczne*, t. 2. *Reguły dłuższe, Reguły krótsze*, przekł. i oprac. J. NAUMOWICZ, 1995.
- ŹrMon 8   SULPICJUSZ SEWER, *Pisma o św. Marcinie z Tours. Żywot. Listy. Dialogi*, przekł. P.J. NOWAK, wstęp, kom. i oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, posłowie H. MALEWSKA, 1995.
- ŹrMon 9   *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 2. *Kolekcja systematyczna*, przekł. M. KOZERA, oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, 2006²; nr księgi i apoftegmatu.
- ŹrMon 11   *Pachomiana latina*, przekł. A. BOBER, W. MILISZKIEWICZ, M. STAROWIEYSKI, wstęp V. DESPREZ, oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, 1996.
- ŹrMon 12   PALLADIUSZ, *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)*, przekł. S. KALINKOWSKI, wstęp i oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, 1996.
- ŹrMon 17   JULIAN POMERIUSZ, *O życiu kontemplacyjnym*, przekł. i oprac. A. ŻUREK, 1998.
- ŹrMon 23   ŚW. GRZEGORZ WIELKI, *Dialogi*, przekł. E. CZERNY, A. ŚWIDERKÓWNA, wstęp A. DE VOGÜÉ, kom. i oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, 2006².
- ŹrMon 27   ŚW. AUGUSTYN, *Pisma monastyczne*, przekł. P. NEHRING, M. STAROWIEYSKI, R. SZASZKA, wstęp i oprac. P. NEHRING, 2002.
- ŹrMon 28   JAN KASJAN, *Rozmowy z ojcami*, t. 1. *Rozmowy I–X*, przekł. i oprac. A. NOCOŃ, 2002.

- ŹrMon 33 Św. HIERONIM, *Listy do Eustochium. Listy 22, 31, 108*, przekł., wstęp i oprac. B. DEGÓRSKI, 2004.
- ŹrMon 35 ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *Żywot św. Antoniego*, przekł. E. DĄBROWSKA, [w:] *ŚWIĘTY ANTONI, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. DĄBROWSKA i in., wpraw. i wstępy E. WIPSYCKA, 2008, s. 75–146.
- ŹrMon 39 Św. GRZEGORZ WIELKI, *Moralia. Komentarz do Księgi Hioba*, t. 1. *List, przedmowa, księgi I–V*, przekł. T. FABIASZEK i in., rewizja przekł. E. BUSZEWICZ, wpraw. i oprac. L. NIEŚCIOR, 2006.
- ŹrMon 45 D.J. CHITTY, *A pustynia stała się miastem... Wprowadzenie do dziejów monastycyzmu w Egipcie i Palestynie pod panowaniem chrześcijańskim*, przekł. T. LUBOWIECKA, red. nauk. M.T. GRONOWSKI, R. KOSIŃSKI, 2008.
- ŹrMon 47 G.M. CANTARELLA, *Comites aulae coelestis. Studia z historii, kultury i duchowości Cluny w średniowieczu*, przekł. A. HAASE i in., red. nauk. M.T. GRONOWSKI, K. SKWIERCZYŃSKI, 2009.
- ŹrMon 49 J. LECLERCQ, *U źródeł duchowości Zachodu*, przekł. Sz. SZTUKA, red. nauk. i posłowie M.T. GRONOWSKI, 2009.
- ŹrMon 54 M. PACAUT, *Dzieje Cluny*, przekł. A. ZIERNICKI, red. nauk. M.T. GRONOWSKI, przedmowa D. RICHE, 2010.
- ŹMT Źródła Myśli Teologicznej, Kraków 1996–
- Wulg. Wulgata
- <...> miejsce uszkodzone lub nieczytelne w rękopisie

WSTĘP
STARE IDEAŁY, NOWE CZASY...
CLUNY I CÎTEAUX W XII WIEKU.
Z DZIEJÓW PEWNEJ KONTROWERSJI

MELANCHOLIA TRADYCJI

„Któż sądziłby na początku, kiedy zaczynało się życie monastyczne, że mnisi dojdą do takiej gnuśności?” – pisze święty Bernard z Clairvaux do swego przyjaciela, Wilhelma, opata klasztoru Saint-Thierry (Św. Teodoryka) koło Reims – dodając od razu: „O, jakże dalecy jesteśmy od tych, którzy byli mnichami za dni Antoniego!”. Istotnie bowiem ani święty Antoni, uważany za pierwszego mnicha i ojca życia monastycznego, ani żaden z innych jego świętych organizatorów nie zakładali, że ich przyszli uczniowie w ogóle ośmieliliby się w czymkolwiek odstąpić, choćby w drobiazgu, od poziomu ich gorliwości. A jednak upływ stuleci, zmieniające się czasy i nowi ludzie, wszystko to spowodowało jakby osłabnięcie pierwotnego zapału i dynamizmu.

I oto jak wygląda rzeczywistość w latach 20. XII wieku! Bernard nie pozostawia nikomu cienia złudzeń, pisząc bez ogródek do Wilhelma: „Dziwię się bowiem, skąd mogło się zagnieździć u mnichów takie nieumiarowanie w biesiadach i w picciu, w szatach, w poślaniu łoża, w wyposażeniu koni, w budowaniu domów, tak że gdzie czynią to gorliwiej, rozrzutniej i rozkoszniej, tam

lepiej się przestrzega – jak się powiada – [*Reguły*] zakonu, tam większa – jak się uważa – pobożność. Oto bowiem oszczędność nazywa się skąpstwem, trzeźwość uważa się za surowość, milczenie miane jest za smutek. Natomiast rozprężenie nazywane jest rozsądkiem, rozrzutność – szczodrością, gadulstwo – uprzejmością, chichotanie – wesołością, miękkość szat i strojny przepych koni – dostojnością, zbytnia dbałość o posłanie – czystością”.

Bernardowe zarzuty są druzgoczące, gdyż dotyczą najbardziej fundamentalnych elementów życia monastycznego. To, co zdaniem Bernarda zostało zapomniane przez współczesnych mu czarnych mnichów, w tym zwłaszcza kluniatów, znaleźć można wśród cystersów. To oni (w domyśle: jedynie oni), gorliwie i wiernie przestrzegają *Reguły* świętego Benedykta, czym prawdziwie wpisują się w monastyczną tradycję. To właśnie oni ratują świat i mnichów przed owym zgnuśnieniem.

W postawie Bernarda i jego cystersów widać elementy charakterystyczne dla nowych ruchów i pierwszego pokolenia: gorliwość, zapał i radykalizm, graniczący niekiedy z popadnięciem w przesadę czy śmieszność.

Opat Piotr Czcigodny, broniąc Cluny, na lament Bernarda odpowie: „O, nowy rodzie faryzeuszy na nowo na świat wydany! Ci, którzy oddzielając się od innych i wynosząc nad wszystkich, mówią to, co przepowiedział o nich prorok, że będą mówić: *Nie dotykaj mnie, bo jestem czysty*”. W podobnym stylu napisze o cystersach – wtórując Piotrowi – Hugon z Amiens: „Lecz wy, którzy spadliście z nieba, drudzy Katonowie, macie inny porządek zakonny i inną pobożność” oraz dodaje uzasadnienie

stylu życia kluniatów: „Ci, którzy ustalili, jak powinniśmy żyć, rzeczywiście byli święci; przede wszystkim dlatego, że zachowali w najwyższym stopniu rozsądną miarę”.

Powoływanie się przez kluniatów na tradycję nie przekonuje jednak Bernarda. Nie, w Cluny nie przestrzega się autentycznej tradycji: „Potem dodajesz: Czy tak żył Makary? Czy tego uczył Antoni? Czy tak postępowali Ojcowie w Egipcie?” – Hugon z Amiens relacjonuje zarzuty Bernarda i od razu je odpiera. „Makary żył powściągliwie i wielce pobożnie. Antoni uczył rzeczy wzniosłych i dosyć zdumiewających, a Ojcowie w Egipcie postępowali wspaniale. Także Hugo, Majolus oraz inni przełożeni kluniaccy, których pominąłeś, nie tylko nauczali pięknego sposobu życia i wspaniałych ideałów monastycznych, ale i nauczając, zachowywali je. A chociaż jaśnieli oni wybitnymi cnotami bardziej niż inni, wcale z tego jednak nie wynika, aby oskarżać tych, którzy nie są aż tak doskonali, że nie są mnichami [...]. Chociaż nie mają świętości Makarego, nie prowadzą życia Antoniego pod względem powściągliwości, niezupełnie są podobni do Ojców, którzy mieszkali w Egipcie, wcale niesłusznie wnosisz z ich innego sposobu życia, że nie mogą być dobrymi i wypróbowanymi mnichami”.

*

Wielka dysputa, która rozgorzała pomiędzy Bernardem z Clairvaux a Piotrem Czcigodnym, czy pomiędzy cystersami a kluniatami, której zarys przedstawiłem wyżej, angażowała umysły, pióra i emocje nie tylko samych stron sporu, lecz także wielu przedstawicieli życia monastycznego i kościelnego w Europie XII stulecia.

Pomijając wszystkie zarzuty przytaczane przez adwersarzy, a dotyczące kwestii szczegółowych, jak strój, pożywienie, wystrój wnętrz czy zwyczaje, zostawiając na boku wszystkie wzajemne złośliwości, należy stwierdzić, że w swej istocie był to przede wszystkim wielki spór o rozumienie *Reguły* świętego Benedykta, spór o interpretowanie i wyjaśnianie monastycznej tradycji, wreszcie spór o „pierwszeństwo” w monastycznym świecie. Po wiekach od tamtych wydarzeń, gdy głównych bohaterów dawno już pogrzebano, a niektórych z nich uznano za świętych, z nie mniejszą pasją co oni debatę podjęli historycy i, trzeba przyznać, od lat zainteresowanie historiografii tym tematem nie słabnie, a kolejne pokolenia mediewistów wciąż z nowym entuzjazmem odczytują i analizują źródła dotyczące minionej kontrowersji¹.

---

¹ W niniejszym wstępie nie poruszam i nie wyjaśniam wszystkich kwestii odnoszących się do ogólnego tła lub danych biograficznych postaci powszechnie znanych, gdyż na ten temat istnieją dobre opracowania, tu można wskazać: M. PACAUT, *Dzieje Cluny*, *ŻrMon* 54; G.M. CANTARELLA, *Comites aulae coelestis*, *ŻrMon* 47; C.H. LAWRENCE, *Monastycyzm średniowieczny*, przekł. J. TYCZYŃSKA, Warszawa 2005 oraz J. KŁOCZOWSKI, *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, Poznań 2003. Z ważniejszych publikacji zagranicznych: D. KNOWLES, *Cistercians and Cluniacs. The Controversy between St. Bernard and Peter the Venerable*, London–New York 1955, s. 5–32; A.H. BREDERO, *The Controversy between Peter the Venerable and Saint Bernard of Clairvaux*, [w:] *Petrus Venerabilis (1156–1956). Studies and Texts Commemorating the Eighth Centenary of his Death*, ed. par G. CONSTABLE, J. KRITZECK, Roma 1956, s. 53–71 (*Studia Anselmiana*, 40); TEGOŹ, *Cluny et Cîteaux au douzième siècle. L’Histoire d’une controverse monastique*, Amsterdam 1985, gdzie w aneksie zamieszczono wielką debatę J. LECLERCQA,